

Barbara Kovačević
 Ermina Ramadanović
 Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
 Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
bkova@ihj.hr
eramadan@ihj.hr

PRIMARNE EMOCIJE U HRVATSKOJ FRAZELOGIJI

U ovome će se radu na temelju korpusa hrvatskih frazema (s posebnim osvrtom na hrvatske somatske frazeme) istražiti javljaju li se emocije u hrvatskoj frazeologiji, koliko su one važne, u kojoj se mjeri iskazuju i koliko su zastupljene.¹ U klasifikaciju frazema za iskazivanje ljudskih emocija krenulo se od Ekmanova modela (1970) koji sadržava šest osnovnih, urođenih i univerzalnih ljudskih emocija: sreća, tuga, ljutnja, strah, iznenađenje i gađenje. Primarne su emocije onda podijeljene na pozitivne (ugodne) i na negativne (neugodne). Frazeološka će raščlamba s jedne strane biti utemeljena na frazemima u kojima je koja od emocija sastavnica frazema (**ljut (bijesan) kario (pas), srce je stalo komu <od straha>, srce je zaigralo komu <od radosti (sreće)>**), a s druge strane na frazemima iz kojih emocije iščitavamo na njihovu značenjskom planu (**srce je sišlo (silazi) u pete komu, srce se steže (steglo, stislo i sl.) komu, zebe (zazeblo je) oko srca koga**).

1. Uvod

Emocije su psihički doživljaji koji, nasuprot stvarnomu opažanju, izražavaju odnos čovjeka prema svijetu koji ga okružuje, tj. subjektivno stanje najčešće popraćeno fiziološkim promjenama koje potiče osobe na reakciju. Da su

¹ Ovaj je rad utemeljen na izlaganju održanom na Međunarodnom znanstvenom skupu *Slavofraz 2016 – Phraseologie und (naive) Psychologie*, koji je održan u Institutu za slavistiku Sveučilišta u Grazu od 8. do 10. travnja 2016. godine. To je izlaganje bilo posvećeno negativnim primarnim emocijama u hrvatskoj frazeologiji. Da bi se dobila obuhvatnija slika istraživanoga fenomena u frazeologiji, bilo je potrebno zaokružiti cjelinu – dodavanjem pozitivnih emocija.

emocije važne za ljudski rod pokazuje i višestoljetno bavljenje tim psihološkim fenomenom (Darwin, 1872.), što je rezultiralo i različitim teorijama koje do današnjega dana nisu usuglasile popis osnovnih univerzalnih emocija. Važno je reći da se emocije dijele na primarne i sekundarne te da je ova raščlamba usmjerena samo na primarne emocije. Primarne (osnovne) emocije važne su za sisavce, u prvom redu za ljude, jer su čvrsto ugrađene u ljudsku neuroanatomiju te imaju veliku važnost u prilagodbi na okolinu te u opstanku vrste.

2. Određenje emocija i njihova klasifikacija

Postoje brojne definicije emocija i za svaku bi se od njih moglo reći da je točna jer ju osoba opisuje u odnosu na svoje emocionalno stanje i u odnosu na vlastiti doživljaj. Emocijama se bave različite znanosti, tj. znanstvene discipline od psihologije i neurobiologije do sociologije i neurologije (medicine). Glavne nesuglasice među znanstvenicima počivaju na dvama, temeljnim pitanjima – prvo, jesu li emocije urođene ili su društveno i kulturološki uvjetovane te drugo, koliko primarnih emocija postoji te na koji ih se način razgraničuje od sekundarnih?² Odgovori na ta dva pitanja nisu ni jednoznačni, ni jednostavni. S obzirom na prvo pitanje smatramo da se ni jednome od dvaju postojećih pristupa – evolucijskom i kulturološkom – ne može dati prednost, tj. oba su jednako važna i samo uzeti u obzir skupa najobuhvatnije mogu objasniti emocije.³ Odgovor na drugo pitanje još uvijek nije konačan jer je zapravo usko povezan s odgovorom na prvo pitanje. Naime, prototipno, primarne emocije povezane su s evolucijskim pristupom i trebale bi biti urođene, jednostavne i nesvje-

² Kao što ne postoji usuglašen popis primarnih emocija, tako ne postoji ni usuglašen popis sekundarnih (izvedenih) emocija. U sekundarne emocije ulaze emocije koje nastaju spajanjem ili miješanjem primarnih emocija, npr. prema Plutchiku (1980) prijezir je kombinacija ljutnje i gađenja. Robert Plutchik (1980) složio se s Ekmanovom biološkom perspektivom, ali je razvio svoj „kotač emocija” koji razumijeva osam primarnih emocija grupiranih na pozitivnoj odnosno negativnoj osnovi: 1. veselje nasuprot tuge, 2. bijes naspram straha, 3. povjerenje u odnosu na nepovjerenje, 4. iznenađenje u odnosu na očekivanja. Usp. Plutchik (1980). Stoga je i Ekman u svojim kasnijim istraživanjima promatrao emocije koje su kulturološki i društveno uvjetovane (prijezir, sram, uzbuđenje, zadovoljstvo, ponos i zabava). Ekman i Friesen su 80-ih godina prošloga stoljeća u primarne emocije uključili i prijezir (usp. Ekman i Friesen 1986: 159–168). O primarnim emocijama vidi dalje u tekstu.

³ Primjerice, strah je prema gotovo svim autorima jedna od osnovnih emocija, javlja se veoma rano u razvoju, univerzalna je emocija, a pojavljuje se i u ljudskoj prošlosti, tj. kroz evoluciju. Međutim, je li samo to? Da, to je točno ako se u obzir uzme sirovi, nesvjestan i automatski strah, onaj strah koji je nastao neovisno o našoj volji i kontroli. Međutim, u veoma će mnogo slučajeva ta emocija biti i kulturološki obilježena. Naime, kroz život i školovanje te interakcijom sa svijetom i ljudima oko sebe učimo pravila ponašanja, pa kulturološke činjenice zapravo umnogome određuju način procjene neke situacije, oblikovanje čijih osjećaja, doživljaj same emocije te akciju i način izražavanja, a sve je to zapravo i veoma svjesno i veoma voljno.

sne, a sekundarne su zapravo kulturološki uvjetovane, složene, naučene i svjesne. Zbog te je dvojnosti veoma teško izolirati i odrediti osnovne ljudske emocije, pa se autori često ne mogu složiti u njihovu razgraničenju. Svjesni mogućih prigovora, koristimo se definicijama i podjelama Paula Ekmana, psihologa koji je fasciniran promatranim fenomenom uvijek iznova poticao sebe, a i druge znanstvenike pri istraživanju i donošenju novih poticajnih zaključaka. U svojem se istraživanju u prvome redu bavio emocijama te ih je uspio izolirati i opisati s obzirom na njihovu tjelesnu manifestaciju, tj. tražio je njihovu ekspresiju na ljudskom licu u pripadnika različitih zapadnih i istočnih kultura⁴, čime je podigao Darwinova pionirska istraživanja (koja su dugo bila ignorirana) na jednu višu razinu. Dokazao je da mikroekspresije⁵ nisu kulturološki uvjetovane, nego su u svojoj biti biološke i univerzalne za sve kulture širom svijeta. Tako je sedamdesetih godina (Ekman 1970: 152) uspostavio osnovnu podjelu koja je postala temeljem za sva buduća istraživanja, a obuhvaćala je šest osnovnih, urođenih i univerzalnih ljudskih emocija: sreća, tuga, ljutnja, strah, iznenađenje i gađenje (*happiness, sadness, anger, fear, surprise, disgust*).⁶ Zajednička su obilježja primarnih emocija, osim facijalne ekspresije, ova: rano se javljaju tijekom individualnoga razvoja⁷, zajedničke su ljudima i višim primatima, brzo

⁴ Važnim dijelom psihološke literature dominira rad Paula Ekmana i njegovih suradnika na području istraživanja univerzalnih facijalnih izražavanja emocija, v. Ekman i Friesen (1971).

⁵ Ekmanova je važna misao ta da su specifične facijalne ekspresije univerzalno povezane sa specifičnim emocijama što se potvrdilo u velikom broju znanstvenih istraživanja u kojima je često upotrebljavana Ekmanova i Friesenova zbirka fotografija izraza lica, tj. taksonomija facijalne ekspresije ili kodirani sustav facijalnih akcija (eng. *facial action coding system* – FACS). Usp. Ekman i Friesen (1976).

⁶ Ovisno o autorima koji su istraživali emocije, broj osnovnih emocija varira od dvije emocije do jedanaest emocija: Plutchik (1980) – *acceptance, anger, anticipation, disgust, joy, fear, sadness, surprise*; Arnold (1960) – *anger, aversion, courage, dejection, desire, despair, fear, hate, hope, love, sadness*; Ekman (1972) i Friesen i Ellsworth (1982) – *anger, disgust, fear, joy, sadness, surprise*; Frijda (1986) – *desire, happiness, interest, surprise, wonder, sorrow*; Gray (1985) – *rage, terror, anxiety, joy*; Izard (1977) – *anger, contempt, disgust, distress, fear, guilt, interest, joy, shame, surprise*; James (1884) – *fear, grief, love, rage*; McDougall (1926) – *anger, disgust, elation, fear, subjection, tender-emotion, wonder*; Mowrer (1960) – *pain, pleasure*; Oatley i Johnson-Laird (1987) – *anger, disgust, anxiety, happiness, sadness*; Panksepp (1982) – *expectancy, fear, rage, panic*; Tomkins (1984) – *anger, interest, contempt, disgust, distress, fear, joy, shame, surprise*; Watson (1930) – *fear, love, rage*; Weiner i Graham (1984) – *happiness, sadness*. Vidi Ortony i Turner (1990). Iz priloženih podataka vidimo da se gotovo svi navedeni teoretičari slažu da su strah, tuga, ljubav i bijes primarne emocije. Usp. James (1884).

⁷ Za svaku od temeljnih emocija postoji specifična facijalna ekspresija koja ima neprocjenjivo značenje u socijalnokomunikacijskom sustavu, počevši od uspostavljanja prvotnoga odnosa majka – dijete. Naime, razvoj prepoznavanja nekih osnovnih emocija u djece razvija se vrlo brzo nakon rođenja. Djeca od rođenja u interakciji s okolinom pokazuju svoje osjećaje te uče prepoznavati i kontrolirati emocije. Ona već u prvih nekoliko mjeseci pokazuju širok raspon emocija, ali i razlike u emocionalnosti. Pozitivne emocije, kao što su sreća i iznenađenje te negativne emocije, poput ljutnje, tuge i straha smatraju se osnovnim emocijama i mogu se prepoznati veoma rano u djetinjstvu. Vidi Brajša-Žganec i Slunjski (2007).

nastaju i kratko traju, imaju univerzalni prethodni podražaj te univerzalnu i jasnu reakciju na događaje koji su izvan vlastite kontrole (kulturološki su univerzalne te imaju specifičnu fiziološku osnovu). Također, prema Ekmanovu su mišljenju facijalne ekspresije oblik neverbalne komunikacije, tj. one su pokreti i položaji mišića koji se pomiču u odnosu na određena emocionalna stanja. I to je zapravo osnovna okosnica ove raščlambe te razlog usmjerenosti na izražavanje primarnih emocija u hrvatskim somatskim frazemima.

3. Emocije u hrvatskoj frazeologiji

Manifestacija emocija uvijek je dakle povezana s nekom fizičkom reakcijom koja se očituje u neverbalnoj komunikaciji, a ona je osnova za nastanak velikoga broja frazema.⁸ U ovoj smo se raščlambi ograničili na istraživanje primarnih emocija u hrvatskoj somatskoj frazeologiji. Pri ekscerpiranju frazeološkoga korpusa u obzir su uzeti frazemi koji se po značenju, tj. po svojem konceptu odnose na primarne emocije. Ponajprije, raščlanjuju se:

1. frazemi sa somatskom sastavnicom u svojem izrazu
2. frazemi s nesomatskim sastavnicama:

a. koji na planu izraza imaju imenicu, istoosnovni pridjev ili pridjev iz istoga tvorbenoga gnijezda, koji označuju jednu od primarnih emocija (tuga, ljutnja, sreća...) te glagol iz istoga semantičkoga polja (npr. bojati se, plašiti se, uplašiti se...)

b. koji u pozadinskoj slici imaju fiziološku reakciju te tjelesne pokazatelje određene emocije, npr. geste, mimiku, mikroekspresiju lica karakteristične za određenu emociju (osmijeh / smijeh / smijati se, suza/plač/plakati...).

Kad u kojemu od frazema uz somatsku sastavnicu postoji i koja druga sastavnica, npr. imenica koja označuje koju od primarnih emocija, ti se frazemi u raščlambi obrađuju u prvoj skupini. Frazemi prikupljeni iz suvremenih frazeoloških i općih rječnika hrvatskoga jezika te rječnika somatskih frazema iz knjige B. Kovačević *Hrvatski frazemi od glave do pete* (2012.) pokazuju da se sva-

⁸ Ljudske emocije, koje su u svojoj prirodi apstraktnoga karaktera, često se konceptualiziraju i izražavaju s pomoću metafora utemeljenih na tjelesnom iskustvu. Stoga je metaforički pristup tumačenja emocija u lingvistici, koji su utemeljili Lakoff i Johnson (1980), postao nezaobilaznim i u proučavanju frazema. Ding je (2012: 2385) na pet emocija, koje je odredio kao osnovne (sreća/radost, ljutnja, tuga, strah i ljubav), istraživao modele interakcije metonimija i metafora te je utvrdio da su mnoge konceptualne metafore potpomognute metonimijama, tj. metonimije su im polazišna točka (*metonymy-based metaphor*). Metonimijska uvjetovanost metafora (tzv. *metaphonija*; usp. Dragičević 2010: 177) za emocije utemeljena je na fiziološkim i bihevioralnim izražavanjima emocija.

ka emocija ostvaruje na tri plana: 1. tjelesna reakcija (fiziološko uzbuđenje organizma), 2. izražajna reakcija (mikroekspresija lica ili facijalna ekspresija, držanje tijela, geste) i 3. subjektivni doživljaj (percepcija situacije).

4. Raščlamba

Frazeološka će raščlamba s jedne strane biti utemeljena na frazemima u kojima je koja od emocija sastavnica frazema (**ljut (bijesan) kao ris (pas), srce je stalo komu <od straha>, srce je zaigralo komu <od radosti (sreće)>**), a s druge strane na frazemima iz kojih emocije iščitavamo na njihovu značenjskom planu (**srce je sišlo (silazi) u pete komu, srce se steže (steglo, stislo i sl.) komu, zebe (zazeblo je) oko srca koga**). Emocije su podijeljene na pozitivne i negativne, tj. ugodne i neugodne. Pozitivne su emocije sreća i iznenađenje (iako sam učinak iznenađenja može biti pozitivan i negativan), a negativne su tuga, strah, ljutnja i gađenje.

4.1. Pozitivne emocije

4.1.1. Sreća

Sreća⁹ je jedna od osnovnih emocija i ona se, kao što je već rečeno, prepoznaje veoma rano u djetinjstvu. Označuje ugodno emocionalno stanje koje se često povezuje uz osjećaj slobode, zadovoljstva, sigurnosti, unutarnjega mira, a može se javiti iz različitih razloga (npr. zbog ostvarenja nečega što smo jako željeli ili planirali, zbog dobrog odnosa neke osobe prema nama i sl.). Izraz se lica radosne osobe očituje u pokretima mišića očiju i usana. Usne su zakrivljene prema gore, a pravi se osmijeh dobiva zatezanjem mišića s vanjske bočne strane očiju, pri čemu se od smijanja stvaraju bore uz sljepoočice i uglove usana (tzv. svračje noge).

4.1.1.1. U korpusu somatskih frazema koncept sreće nalazimo u trima frazemima koji imaju nosivu somatsku sastavnicu *srce*: **laka srca, lako je pri srcu komu, srce je zaigralo komu <od radosti (sreće)>**. Naime, srce je kao središte ljudskih osjećaja svojevrsno spremište (*container*) negativnih emocija, stanja i osjećaja (žalosti, straha, boli, brige, ljutnje), ali i pozitivnih (radosti i zadovoljstva). U izražavanju radosti u frazemu **zaigralo je srce komu** sa značenjem ‘osjeća *tko* veliku radost (zadovoljstvo)’ u semantičkom je talogu slika

⁹ Iako *radost* i *sreća* u ukupnosti svojih značenja nisu apsolutni sinonimi (razlikuju se u intenzitetu, trajanju, fizičkom izražavanju), nego se samo djelomično preklapaju u nekim semovima primarnoga značenja (npr. stanje zadovoljstva), obrađujemo ih unutar istoga koncepta. Naime, zbog svoje povijesne i kulturološke uvjetovanosti (Kövecses 2011: 19–21), veoma je teško odvojiti njihov primarni i sekundarni sloj.

ubrzanoga ritma i plesa. Frazemi **laka srca** sa značenjem ‘radosno, sa zadovoljstvom, bez kolebanja, rado’ i **lako je pri srcu komu** sa značenjem ‘veseli se *tko*, sretan (veseo, raspoložen, zadovoljan) je *tko*’ utemeljeni su na opreci prema frazemima koji ulaze u koncept nesreće: **teška srca** i **teško je pri srcu komu**, a opisuju nezadovoljnoga i neraspoloženoga čovjeka s mnogo briga ili problema. Nadalje, sreću kao koncept, tj. uspješnost (koja nužno rezultira srećom) nalazimo u trima frazemima s nosivom somatskom sastavnicom *ruka*: **biti sretne ruke** <u čemu> ‘imati sreće (uspjeha) <u čemu>, uspijevati <u čemu>’, **ide od ruke komu što** ‘uspijeva komu što, ima uspjeha *tko u čemu*, vješt (spretan) je *tko u čemu*’, **polazi (pošlo je) za rukom komu što** ‘uspijeva (uspjelo je) komu što, dobro ide komu što, ima uspjeha *tko u čemu*’. Čovjeka koji je iznimno sretan u životu opisuje frazem **roditi se u košuljici** ‘biti sretan u životu, uspijevati u svemu, imati sreće (uspjeha) u svemu’ u kojem je somatska sastavnica *košuljica* zastarjelica za vodenjak.¹⁰ Frazem je utemeljen na vjerovanju da je novorođenčad rođena u vodenjaku iznimno sretna (vidovita, zaštićena od utapanja, imaju vještije sposobnosti...).

U promatrani koncept sreće ulaze i sinonimni frazemi **držati palce** <komu> i **držati fige** <komu> ili **držati pesti** <komu>. U njima se pojavljuju prikriveni somatizmi¹¹ *figa* i *pest*. Figa je položaj šake u kojemu je palac gurnut (postavljen) između kažiprsta i srednjega prsta, a pest je položaj šake u kojemu je dlan s prstima u stisnutome položaju, tj. ostali prsti obuhvaćaju palac. Navedena tri sinonimna frazema s glagolom *držati* znače ‘željeti sreću (uspjeh) komu; željeti da se što ostvari’. Nastali su na temelju praznovjerja da se takvim položajem prsta, u kojemu palac ima istaknutu ulogu, sprečava nesreća, katastrofa ili zlo (usp. Keber 2003: 39). Još je u pučkom vjerovanju starih Germana palac smatran prstom sreće, dok je u rimskoj antici postojao običaj da u gladijatorskoj borbi publika podizanjem palca izmoli spašavanje života oborenom gladijatoru (Duden 11: 159).¹²

4.1.1.2. U skupini frazema sa sastavnicom *sreća* nalaze se frazemi koji govore o intenzitetu fenomena sreće (**lud (pijan) od sreće** ‘sav sretan, pun sreće, izvan sebe od sreće’), nenadanome uspjehu (**imati više sreće nego pameti** ‘uspjeti zahvaljujući više slučaju nego svojim zaslugama (znanju itd.)’), vrije-

¹⁰ AR (V: 391) ‘kao opnica ili tanka kožica u kojoj je zatvoreno dijete prije nego se rodi, pa katkad kod rađanja izide dijete u njoj omotano’.

¹¹ Iako imeničke sastavnice nisu somatizmi, riječ je o položaju točno određenoga dijela tijela (šake i prstiju).

¹² Frazemi kao što su **biti sretne ruke**, **ići od ruke**, **poći za rukom**, **roditi se u košuljici**, **držati palce**, **držati fige**, **držati pesti** u koncept sreće uključeni su zbog sekundarnoga značenja koje se odnosi na određenu (sretnu) okolnost, odnosno (sretan) slučaj, a ne na konkretno emocionalno stanje.

dnosnome sudu koji relativizira zaslugu (**luda (vraška, vražja) sreća** ‘velika (neočekivana) sreća, nezaslužena sreća’), dobrim željama (**neka ti je sa srećom**<!> ‘sretno ti bilo<!>, želim ti sreću<!>’; **kamo <lijepo> sreće**<!> ‘bilo bi dobro da je tako, šteta što nije tako’) te slučajnosti ili povoljnosti sretnoga trenutka (**čista sreća** ‘slučajnost, sretna okolnost’; **na svu sreću** ‘srećom, zbog povoljnih okolnosti’; **nije te sreće tko** ‘ne može se dogoditi *komu što*, ne uspijeva *komu što*, ne ostvaruje se željeno *komu*’). U posljednju skupinu ulazi i frazem **sreća se nasmiješila komu** sa značenjem ‘doživio je uspjeh (sreću, nešto lijepo) *tko*, ima sreću *tko*’ u kojemu je i sama sreća personificirana te poprima mikroekspresiju ljudskoga lica. Prevtljivost ljudske sudbine, pa samim tim i sreće izražava se frazemima **sreća u nesreći i kolo (kotač) sreće**, uspjeh u trećem pokušaju frazomom **treća sreća**, a frazomom **biti kovač svoje sreće** opisuje se osoba koja sama upravlja zbivanjima u svojem životu, tj. svojom sudbinom.

4.1.1.3. Pri ovoj emociji osmijeh je glavno obilježje mikroekspresije lica, otvoren je, širok i razvučen te svojom slikom motivira nastanak dvaju frazema: imeničkoga frazema **osmijeh od uha do uha** te glagolskoga frazema **smijati se (ceriti se i sl.) od uha do uha** sa značenjem ‘veselo (radosno) se smijati’. Iako su plač i plakanje karakteristični u očitovanju osjećaja tuge, oni dobivaju pozitivnu konotaciju u imeničnom frazemu **suze radosnice** u kojemu se oksimoronskim poetiranjem iskazuje radosno ganuće, a suze su pritom rezultat pretjeranoga osjećaja ushićenosti. Može se dakle zaključiti da radost, odnosno sreća u onom svojem maksimumu, punoći i intenzitetu emocije, nakraju ima isti fiziološki rezultat kao i tuga.

4.1.2. Iznenadenje

Iznenadenje je svojim trajanjem najkraća emocija – traje najviše nekoliko sekunda. Kad shvatimo što se događa, trenutak iznenadenja već prolazi, a nakon toga iznenadenje može prijeći u strah, ljutnju ili gađenje, ali i u sreću, ovisno o tome što nas je iznenadilo. Prema mikroekspresiji lica veoma je teško razlikovati i razgraničiti osjećaj straha i osjećaj iznenadenja, jer njihove mikroekspresije lica izgledaju veoma slično. Ipak, za razliku od mikroekspresije koja ukazuje na strah, kod iznenadenja su najčešće podignute i obrve i kapci, a usta su otvorena.

4.1.2.1. Čisti koncept iznenadenja nalazi se samo u dvama somatskim frazemima. Frazem **oboriti s nogu koga** sa značenjem ‘oduševiti *koga*, vrlo ugodno iznenaditi *koga*’ odnosi se dakle na ugodno iznenadenje, a frazem **naći (uhvatiti itd.) na krivoj nozi koga** sa značenjem ‘zateći *koga* u nezgodnom trenutku, neugodno iznenaditi *koga*’ na neugodno iznenadenje.

Iako su frazemi u kojima je u prvom planu slika geste **lupati se / lupati se (tući se) po glavi i lupiti se / lupati se (udariti se / udarati se) po čelu** primarno određeni konceptom kajanja, oni razvijaju i dodatni sem iznenađenja i čuđenja – ‘biti (ostati/ostajati) zatečen vlastitim postupkom, iznenaditi se zbog svojega propusta, izraziti/izražavati žaljenje zbog vlastite pogreške (zaboravljivosti), čuditi se sam sebi’.

Sem iznenađenja prisutan je i u frazemima temeljnih koncepata – čuti *što* nevjerojatno i vidjeti *što* nevjerojatno: **ne povjerovati / ne vjerovati <svojim> vlastitim očima, ne povjerovati / ne vjerovati svojim <vlastitim> očima, ne povjerovati / ne vjerovati očima** u značenju ‘ne moći povjerovati/vjerovati u ono što se vidi (se vidjelo), začuditi se / čuditi se viđenom’, te **ne povjerovati / ne vjerovati <svojim> vlastitim ušima, ne povjerovati / ne vjerovati svojim <vlastitim> ušima, ne povjerovati / ne vjerovati ušima** u značenju ‘ne moći povjerovati/vjerovati onom što se čulo, začuditi se / čuditi se onome što je tko čuo’. Tim se frazemima opisuje čovjek koji ne može, tj. ne želi vjerovati u ono što je čuo ili vidio jer su mu se iskaz ili slika učinili čudnim ili je poticaj primio naglo, pa se iznenadio.

Unutar koncepta iznenađenja i paralelnoga čuđenja možemo promatrati frazeme **pasti na stražnjicu <od čuda i sl.> i križati se (prekrižiti se) lijevom rukom** u kojima su u pozadinskoj slici pokret tijela ili gesta. U frazemu **pasti na stražnjicu <od čuda i sl.>** somatska sastavnica leksički je zamjenljiva sinonimima *dupe, tur, rit, guzica* koji pripadaju razgovornom stilu. U semantičkome je talogu slika čovjeka koji je zbog velikoga iznenađenja izgubio ravnotežu i pao na tlo te se razvija frazemska značenja ‘zaprepastiti se, zabezeknuti se, veoma se začuditi, veoma se iznenaditi’. U semantičkome talogu frazema **križati se (prekrižiti se) lijevom rukom** sa značenjem ‘biti u čudu, beskrajno se čuditi *čemu*’ nalazi se slika čovjeka koji je ostao zatečen nevjerojatnim prizorom ili događajem te je u stanju smetenosti izgubio orijentaciju i zaboravio kojom se rukom inače križa. Intenzivnija reakcija vidi se u frazemu **križati se <i> desnom i lijevom** u značenju ‘jako se iznenaditi, iščuđavati se, snebivati se’.

Kad je riječ o mikroekspresiji lica, valja reći da emociju iznenađenja prate otvorena usta i izbuljene, širom otvorene oči, a ta se slika nalazi u pozadini triju somatskih frazema. Frazem **izbečiti (iskolačiti, razrogačiti) oči <na koga, na što>** upotrebljava se u značenju ‘pogledati začuđeno (zbunjeno, zaprepašteno, širom otvorenih očiju) *koga, što*, iznenaditi se *komu, čemu*’, a utemeljen je na slici nagloga i iznenadnoga otvaranja očiju kao fizičke reakcije čuđenja ili zaprepaštenja. Na istoj je slici utemeljen i frazem **oči su iskočile komu** koji se upotrebljava sa značenjem ‘širom je otvorio oči od zaprepaštenja (iznenađenja,

čuđenja itd.)'. Najvažnije obilježje mikroekspresije lica kod iznenađenja vidljivo je i u pozadinskoj slici frazema **ostati/ostajati otvorenih usta (s otvorenim ustima)** koji se upotrebljava u značenju 'ostati/ostajati zapanjen (začuden, zaprepašten), začuditi se / čuditi se, zaprepastiti se / zaprepašćivati se'.

4.1.2.2. Na planu mikroekspresije lica s obzirom na intenzitet (zaprepaštenje) čovjek može **zinuti (zanijemjeti) od čuda** 'strašno se iznenaditi, silno se začuditi, preneraziti se', **izgubiti/gubiti dah** 'ostajati zapanjen (iznenađen, zabezeknut)' te **ostaviti/ostavljati bez daha koga** 'zapanjiti koga, iznenaditi koga'. Također, može mu zastati dah (**zastao je (zastaje) dah** <od čega> komu 'zaprepastio se tko, ostaje zaprepašten (iznenađen) tko, iznenadio se tko, zapanjio se tko'), a uslijed neugodna iznenađenja može izgubiti i prisebnost i vid (**smrklo se (smračilo se) pred očima komu** 'izgubio je prisebnost tko, izbezmio se tko, neugodno se iznenadio tko'). Tjelesna reakcija promatrane emocije u najjačem intenzitetu vidljiva je u pozadinskoj slici frazema **pasti/padati u nesvijest** u značenju 'jako se iznenaditi, zaprepastiti se / zaprepašćivati se, šokirati se, biti zahvaćen snažnom emocijom'.

4.2. Negativne emocije

4.2.1. Tuga

Tuga je odgovor na vanjski svjesno prepoznati gubitak, tj. izostanak koga ili čega željenoga ili očekivanoga. Za razliku od straha koji je usmjeren ka budućnosti, tuga je usmjerena prema prošlosti. Tužne osobe mogu postati tihe ili povučene te manje aktivne. Osjećaj tuge suprotan je osjećaju sreće, međutim, sličan je osjećaju melankolije, jada i žaljenja. Osjećaj tuge također je vidljiv na licu tužne osobe jer se unutarnji dio obrva povlači prema gore, a vanjski njihov dio ide prema dolje. Pritom se čelo nabora, a usne lagano zakrivate prema dolje. Zbog oslabiljenosti očnih mišića spušta se gornji kapak. Općenito, mišići se opuštaju, dolazi do manjega protoka krvi što rezultira bljedilom, osjećajem hladnoće, suhoćom i gorkim okusom u ustima. Tužan je čovjek spor i nesiguran u hod, izgleda kao da se vuče dok mu ruke vise sa strane. Glas mu je slab i tih zbog oslabiljene aktivnosti dišnih mišića, a čest osjećaj gubitka zraka uzrokovan je iznenadnim skupljanjem plućnih kapilara.

4.2.1.1. Koncept tuge prisutan je u somatskim frazemima sa sastavnicama *srce* i *usta*. U frazemima sa somatskom sastavnicom *srce* opisuje se duhovno stanje čovjeka, tj. ostvarena je metonimija u kojoj slamanje ili povređivanje čijega srca ukazuje na čiju psihičku bol: **srce puca komu** <za kim, za čim> 'osjećá tko duševnu bol, veoma je tužan (žalostan, razočaran) tko', **srce se para**

(**kida, cijepa**) *komu* ‘očajan je *tko*, osjeća veliku tugu *tko*’, **srce se steže (steglo, stislo)** *komu* ‘osjeća (osjetio je) tjeskobu (tugu, nelagodu) *tko*’, **teško je pri srcu** *komu* ‘žalosti se *tko*, tužan (žalostan, neraspoložen) je *tko*’ i **boli (zaboli) srce koga** <*zbog koga, zbog čega*> ‘teško je *komu* <*zbog koga, zbog čega*>, suosjeća *tko s kim*’. Ti se frazemi odnose se na čovjeka koji svojom pojavom i mikroekspresijom lica pokazuje tugu i nezadovoljstvo.

Osjećaj hladnoće kao tjelesna reakcija nalazi se u motivacijskoj podlozi frazema, također s nosivom sastavnicom *srce*: **hladno je oko srca** *komu* i **zebe (zazeblo je) oko srca koga** sa značenjem ‘osjeća tjeskobu (tugu, nelagodu) *tko*’, iako drugi od njih može pripadati i konceptu straha u značenju ‘hvata (uhvatio je) strah *koga*, osjeća nelagodu (zebnju) *tko*’.

Pri manifestaciji osjećaja tuge na fizičkom je planu karakterističan tzv. gorak okus u ustima, a ta je slika prisutna i u frazemu **ostao je (ostaje) gorak okus <u ustima>** *komu* ‘ostao je (ostaje) trag nezadovoljstva (gorčine) *u kome*’, s tim da je u frazemeskom značenju prisutan i dominantan osjećaj nezadovoljstva.

4.2.1.2. Osjećaj tuge na fiziološkom je planu veoma često manifestiran plačem, stoga je i razumljivo da su frazemi s imenicama *plač* i *plakanje* ili pak s glagolima iz istoga tvorbenoga i značenjskoga gnijezda najzastupljeniji. Frazemi s glagolskom sastavnicama *plakati, zaplakati* i *isplakati* pokazuju intenzitet, trajanje, glasnoću i iskrenost promatrane emocije (**plakati kao kiša** ‘gorko plakati, prolijevati suze’, **zaplakati/plakati kao malo dijete** ‘neutješno (gorko) zaplakati/plakati’, **isplakati dušu** ‘naplakati se’, **zaplakati/plakati (zakukati/kukati i sl.) kao ljuta (kišna) godina** ‘gorko (na sav glas) zaplakati/plakati (zakukati/kukati)’, **plakati kao kiša** ‘gorko plakati, prolijevati suze’ i **isplakati oči** ‘dugo i gorko plakati, naplakati se’), a ona također može biti iskazana i brojnim frazemima s imeničnim sastavnicama *suze* i *plač* (**roniti <gorke> suze** ‘1. gorko plakati *za kim, za čim*; 2. osjećati žalost (tugu)’, **ganuti (dirnuti/dirati) do suza koga** ‘izazvati/izazivati ganuće *kod koga, izmamiti/izmamljivati komu suze ganuća*’, **gušiti se u suzama** ‘jako plakati, ne moći zaustaviti plač, greti od plača’, **pustiti <koju> suzu** ‘nakratko zaplakati’, **na rubu suza (plača)** ‘u stanju prije plača (pred plač)’; **briznuti (udariti) u plač** ‘naglo zaplakati, početi jako i neutješno plakati’. Frazemi koji u pozadinskoj slici imaju reakciju plača vođeni su jednom od temeljnih metonimija kad je riječ o izražavanju emocije tuge – PLAKANJE ZA TUGU, tj. SUZE ZA TUGU.¹³

¹³ Povezanost emocija i fiziološkoga pokazatelja (simptoma) razvija jednu od osnovnih metonimija pri izražavanju emocija – fiziološki pokazatelji pojedine emocije metonimija su za tu emociju (Ding 2012: 2385). To vodi i do jedne od općih metafora za izražavanje emocija TIJELO JE SPREMNIK ZA EMOCIJE (v. Lakoff 1987).

Međutim, tuga se ponekad iz kulturoloških razloga želi prikriti na što ukazuje pozadinska slika dvaju frazema: **gutati suze** pri čemu se zatomi plač te se zadržavaju suze ili se pak tuga prikriva ekspresijom prototipnom za suprotnu emociju – **smijeh kroz suze**.

Tuga je česta primarna emocija koja je veoma vidljiva na fizičkom planu, ponajviše u vezi s mikroekspresijom lica, pa je zanimljivo da ta upečatljiva slika lica tužnoga čovjeka nema ostvaraj u hrvatskim frazemima. S druge strane, tjelesna manifestacija tuge koja se očituje gubitkom zraka, i za koju se očekuje da će se naći u frazemima ovoga koncepta, također je izostala. Međutim, pokazalo se da je ta tjelesna reakcija prisutna u frazemima koji se odnose na emociju iznenađenja.

4.2.2. Ljutnja

Ljutnja se prema gotovo svim psiholozima¹⁴ koji se bave proučavanjem emocija ubraja u osnovne emocije. Ona je zapravo emocionalna reakcija, tj. vidljivo izraženo nezadovoljstvo usmjereno na stvarne događaje ili osobe, ali može biti i iracionalna te izazvana autosugestijom. Međutim, psiholozi se slažu da je, kad se prikladno izražava, riječ o zdravom osjećaju. Iako se većina reakcija nastalih u ljutnji smatra društveno neprihvatljivima ili osuđujućima, ona se često s obzirom na intenzitet očituje u nasilnom ponašanju, negativizmu prema autoritetu te namjeri da se koga psihički ili fizički povrijedi. Međutim, kad se osobu konstantno sprječava u postizanju svojih ciljeva ili kad ju se onemogućuje u onome što pokušava raditi, ljutnja može prijeći u nezdravo stanje, tj. u frustraciju.

Pri osjećaju ljutnje dolazi do karakteristične mikroekspresije lica jer se pokreću mišići u području usana, očiju i obrva na način da su obrve skupljene jedna prema drugoj, gornji i donji kapci su podignuti, a pogled je sijejajući. Rubovi usana su stisnuti, a usne su pritom zategnute.

Osjećaj ljutnje fiziološki je suprotan osjećaju straha jer su kod ljutnje mišići napeti, krv brže cirkulira te dominira osjećaj topline i spremnost na akciju (vidi 4.2.3. Strah). S druge strane zanimljivo to da, iako se na planu mikroekspresije lica sreća i ljutnja jasno razlikuju, one su fiziološki veoma slične. U oba slučaja zbog širenja krvnih žila dolazi do pojačane cirkulacije koja dovodi do crvenila lica, osjećaja topline, znojenja i pojačane motorike. Razlika između njih je samo u intenzitetu. Međutim, simptomi su kod ljutnje intenzivniji – vene su vidljivije, može se pojaviti krvarenje iz nosa, a pokreti su ljute osobe nasilni i destruktivni. Nasuprot ljutiti, radostan se čovjek kreće kao da pleše.

---

¹⁴ Vidi 6. bilješku.

4.2.2.1. Koncept ljutnje prisutan je u somatskim frazemima **objesiti (spustiti) nos <do poda>** te **imati nos do poda** i **ustati/ustajati na lijevu nogu**. Na uvrijeđena i ljuta čovjeka odnosi se negativno konotiran frazem **objesiti (spustiti) nos <do poda>** s frazemskim značenjem ‘uvrijediti se, naljutiti se’. Uvrijeđena ili ljuta osoba spušta glavu i ne želi pokazati svoje trenutačne osjećaje. Ujedno, *nos* koji inače simbolizira ponos ukazuje na to da je čovjeku spuštena nosa ponos povrijeđen. Frazemom **ustati/ustajati na lijevu nogu** obično se opisuje čovjek koji je od ranoga jutra bez određenoga razloga loše raspoložen, mrzovoljan i ljut te zbog toga često neugodan prema sugovornicima. Na oblikovanje frazemskega značenja utjecala je poznata podjela na lijevi i desni dio tijela, pri čemu se desni dio smatra pozitivnim i dobrim dok lijevi dio tijela nosi negativnu konotaciju. Pridjev *lijevi* upućuje na nogu koja je pogrešna, koja nije prava, nije desna.¹⁵ To razlikovanje lijeve i desne strane nalazimo još u Bibliji, u kojoj lijevo označuje smjer pakla, a desno smjer raja. Kod starih Grka povoljni se predznaci nalaze na desnoj strani, ona simbolizira snagu, spretnost i uspjeh. Slično se tumačenje može naći i kod Kelta (usp. Fink 1993: 68).

Izraz očiju te njihov oblik, pogled i njegova usmjerenost uvjetovani su pokretima mišića uslijed koje od emocija. Iz te je perspektive taj pogled vrlo transparentan i čitljiv jer on pri ljudskoj komunikaciji nosi dio značenja ili je sam za sebe poruka. Dakle, način gledanja (govor tijela) dovoljan je da izrazi stav govornika bez ijedne izgovorene riječi te katkad govori i više od onoga što se riječima može izraziti. Frazemi okupljeni oko koncepta ljutitoga gledanja u semantičkome talogu nose sliku ljudskoga lica s namrštenim čelom, skupljenim obrvama i poluzatvorenim kopcima te čovjeka koji je spreman i fizički napasti. U frazemu **pogledati/gledati prijekim (krivim) okom <na> koga, <na> što** iskorištena je slika pogleda sa strane, kutom očiju, a frazem razvija značenje ‘ljutito (s nepovjerenjem, sa sumnjom) pogledati/gledati koga, što’. Oštro, ljutito, pa čak i prijekorno gledanje sa slikom nagloga trzanja glave izražava se frazem **prostrijeliti/strijeljati (ošinuti) očima koga**. Somatska sastavnica *oko* leksički je zamjenljiva s nesomatskom sastavnicom *pogled*. Ljutito, a često i prjeteće gledanje prisutno je u frazemu **sijevati očima** u kojemu je upotrijebljen glagol karakterističan za burne vremenske (ne)prilike, tj. glagol koji u sebi nosi vizualni efekt (munja), tj. kratkotrajnu svjetlosnu pojavu koja nastaje u olujnim oblacima.

Iako je ljutit čovjek uglavnom glasan i nekontrolirano više, somatskim je frazomom **kroz (kroza) zube** [reći/govoriti, promrsiti, procijediti i sl.] opisan čovjek koji nerazgovjetno (nerazumljivo) i tiho govori jer su mu lice i govorni organi u grču, a to je vjerojatno zato jer se uslijed kulturoloških razloga taj preintenzivni osjećaj potiskuje. Zato taj frazem nosi dodatni sem prigušene i prita-

¹⁵ Više o tome vidi u Kovačević i Ramadanović 2016: 53–73.

jene ljutnje te određuje govor mrzovoljna čovjeka ('s prigušenom (pritajenom) ljutnjom [reći/govoriti, promrsiti i sl.]').

U ljutnji čovjek gubi kontrolu nad sobom što potvrđuju i frazemi **iskočiti iz kože i udarila (jurnula) je krv u glavu komu**. Frazem **iskočiti iz kože** upotrebljava se za čovjeka koji se uzrujao ili planuo u ljutnji, a frazem **udarila (jurnula) je krv u glavu komu** u semantičkome talogu ima sliku čovjeka koji je zbog uzbuđenja, uzrujanosti i ljutnje pocrvenio u licu. Ta je slika širenja krvnih žila koja doводи do pojačane cirkulacije, a onda i do crvenila lica zapravo prototipna ekspresiji ljutnje na fizičkom planu.¹⁶ Gubitak samokontrole uslijed ljutnje nalazi se i u pozadinskoj slici sljedećih frazema: **pao je (pada) mrak na oči komu** 'izgubio je (gubi) *tko* kontrolu nad sobom, izbezumio se *tko*', **zacrnilo se (crno je) pred očima komu** 'izgubio je prisebnost *tko*, izbezumio se *tko*, neugodno se iznenadio *tko*', **smrklo se (smračilo se) pred očima komu** 'izgubio je prisebnost *tko*, izbezumio se *tko*, neugodno se iznenadio *tko*'. Za posljednja je dva frazema teško reći koji im je dominantan koncept, pa ih se može pripisati i emociji ljutnje i emociji iznenađenja.

4.2.2.2. U korpusu su pronađena dva frazema s pridjevskim sastavnicama (*ljut* i *bijesan*), a prikazuju ljuta ili bijesna čovjeka koji se intenzitetom svoje ljutnje ne razlikuje od divljih ili bijesnih životinja: **bijesan kao pas** i **ljut kao ris** sa značenjem 'vrlo ljut, pun ljutnje (*bijesa*)'.

4.2.2.3. Fiziološko uzbuđenje organizma, koje metaforički nalikuje bombi (koja samo što nije eksplodirala), isprepletено je i povezano s osjećajem topline koji je imanentan ljutnji, a očituje se u nesomatskim frazemima: **puknuti/pucati (pjeniti se, kipjeti) od bijesa** 'razljutiti se / ljutiti se, uzrujati se / uzrujavati se', **dignuti/dizati tlak komu** 'uzrujati/uzrujavati *koga*, izazvati/izazivati *čiju* ljutnju (*bijes*)', **pasti/padati u vatru** 'razljutiti se / ljutiti se, ražestiti se / žestiti se'. Na planu mikroekspresije lica uslijed burnih i intenzivnih doživljaja dolazi do promjene boje kože koja se pri ljutnji mijenja u crvenu (**crven kao paprika** 'crven u licu od ljutnje, jako ljut, bijesan', **crven kao rak** 'vrlo crven u licu, pocrvenio /od sunca, ljutnje, srama itd./') ili zelenu¹⁷ (**zelen od bijesa** 'jako ljut, razjaren') boju. Uz burno ispoljavanje ljutnje na fiziološkom planu svakako ide i nekontrolirano glasno govorno izražavanje, tj. vikanje, što je vidljivo u frazemu (**povisiti (podići/podizati, dignuti/dizati) ton (glas)** 'podviknuti/podvikivati /ob. u uzbuđenju (ljutnji)/, oštro podviknuti/podvikivati'. Međutim, kontroliran govor ljute osobe može biti suspregnut i tiši na što ukazuje frazem **siktati kao zmija** 'tihim (suspregnutim) glasom izražavati ljutnju (*bijes*), govoriti ljutito (*bijesno*)' (Usp. 4.2.2.1.).

¹⁶ Većina frazema obuhvaćena konceptom ljutnje zasnovana je na metafori LJUTNJA JE TOPLINA, tj. LJUTNJA JE VRUĆA TEKUĆINA U SPREMNIKU (Kövecses 2000: 21).

¹⁷ Zelena boja često se povezuje sa zavješću – **zelen od zavisti, pozelenjeti od zavisti**.

4.2.3. Strah

Strah se najčešće definira kao intenzivan i neugodan osjećaj u vezi s postojećom ili nekom očekivanom opasnošću. Fiziološke promjene koje prate strah su: suha usta, lupanje srca, znojenje, drhtanje, potreba za uriniranjem itd. Facialna ekspresija straha često se miješa s ekspresijom iznenađenja, ali za razliku od iznenađenja, kod straha se unutarnji kutovi obrva privlače jedan drugome, usta se razvlače te su, više ili manje, otvorena. Uslijed straha koče se govorni mišići, pa čovjek može zanjemiti, a može se i paralizirati od straha. I drugi se mišići od straha kontrahiraju, pa to uzrokuje osjećaj hladnoće i drhtanje. Zbog smanjena dotoka krvi u mozak, osoba je malaksala, ima problema sa snom i intelektualnim radom.

4.2.3.1. Korpus bilježi sedam frazema ovoga koncepta u kojima se za imenične sastavnice pojavljuju somatizmi: *koljena, krv, kosti, koža, srce i pete*. Ti frazemi prikazuju stanje prestrašenosti, jačinu straha te njegov početak ili trajanje.

Zanimljivo je spomenuti da je u frazemima **ledi se (sledila se) krv <u žilama> komu, zebe (zazeblo je) oko srca koga, koža se ježi (naježi) komu, diže se kosa <na glavi> komu <od čega>** prisutna konceptualna metonimija – HLADNOĆA ZA STRAH. Osjećaj hladnoće koji se provlači cijelim tijelom uvjetovan je, kao što je već rečeno, oslabljenom cirkulacijom krvi uslijed visokoga stresa i uzbuđenosti te su zbog toga čovjekovi ekstremiteti i na dodir hladni. Koža je pritom veoma napeta, a pokrovne se dlačice i kosa podižu jer je osoba u psihičkom stanju pripravnosti očekujući fizički napad (potencijalni ili realni). Na temelju navedenih fizičkih manifestacija osjećaja straha može se zaključiti da su sva navedena obilježja (njihove slike) živo motivirali nastanak većega broja frazema.

Osim koncepta straha frazem **koža se ježi (naježi) komu** razvija i koncept uzbuđenja, a frazem **diže se kosa <na glavi> komu <od čega>** koncept zaprepaštenja.

Strah se može očitovati i kroz fizičku slabost čovjeka pri čemu su ometene neke tjelesne funkcije, tj. on gubi sposobnost kretanja ili govora, na što upućuju frazemi **odsjekle su se noge komu, odsjekla su se koljena <od straha> komu, koljena klecaju (dršću, tresu se) <od straha> komu**, a to je sekundarno prisutno i u frazemima: **pojela (popapala) je maca jezik komu, ugristi se (ujesti se) za jezik, pregristi jezik, ugristi se (ujesti se) za usnu**. U frazemu **koljena klecaju (dršću, tresu se) <od straha> komu** sa značenjem 'jako se boji *tko*, u velikom je strahu (šoku) *tko*' fizička slabost čovjeka očituje se u podrhtavanju nogu. Pri osjećaju straha znatno se češće tresu ruke ili cijelo tijelo podrhtava od straha. Međutim, ovim su se konceptom frazeologizirala koljena jer

su ona svojim vertikalnim položajem u odnosu na čitavo tijelo, imajući pritom u vidu orijentacijsku metaforu – DOLJE JE LOŠE, pogodnija. Koljena, kao fizički oslonac tijela, gube svoju stabilnost i može se dogoditi da čovjek ostane na mjestu jer se zbog velikoga šoka ne može pokrenuti ili, još gore, može pokleknuti i srušiti se.

Frazemi **srce je sišlo (silazi) u pete komu** i **srce je palo u pete komu** ('jako se prestrašio *tko*, osjetio je (osjeća) veliki strah *tko*') u semantičkome talogu nose sliku ubrzanih i aritmičnih otkucaja srca pri čemu se stvara subjektivan dojam da se ono ne nalazi na svojem uobičajenom mjestu u tijelu, nego je palo u donji, najniži dio tijela (dislocirano je). Imenična sastavnica *peta* i glagolska sastavnica *pasti* vezane su za usmjerenost prema dolje i u okviru su orijentacijske metafore gore – dolje (GORE JE DOBRO, DOLJE JE LOŠE).

Veoma velik intenzitet straha koji može trajati određeno vrijeme izražen je u dvama frazemima u kojima uz nosivu sastavnicu *strah* supostoji i somatizam: **utjerati/tjerati strah u kosti komu** sa značenjem 'izazvati/izazivati veliki strah *kod koga*, veoma preplašiti/plašiti *koga*, trajno preplašiti/plašiti *koga*' i **srce je stalo komu <od straha>** 'jako se prestrašio *tko*, osjetio je veliki strah *tko*'. Važno je naglasiti i činjenicu da se u semantičkom talogu frazema **srce je stalo komu <od straha>** nalazi slika prestanka rada srca.

4.2.3.2. Ista se slika, slika osjećaja straha u kojoj je strah poistovjećen s umiranjem, kao temeljnim čovjekovim strahom, pojavljuje i u frazemu: **umrijeti/umirati od straha** 'osjećati velik strah, silno se bojati (plašiti)'. Iako su oba navedena frazema **srce je stalo komu <od straha>** i **umrijeti/umirati od straha** zasnovana na preuveličavanju emocije, od straha se uistinu može umrijeti ako čovjek ima slabo srce. Osjećaj straha, već je spomenuto, fiziološki uzrokuje ubrzan rad srca što može dovesti do njegova zatajenja, a onda i do smrti.

S obzirom na to da je strah prema mišljenju psihologa jedna od najjačih emocija, nije čudno da u skupini frazema sa sastavnicom *strah* ima više frazema od onih kojima je sastavnica koja druga emocija (ne postoji primjerice nijedan frazem sa sastavnicom *iznenađenje* kao jednom od temeljnih ljudskih emocija). Strah je u frazemima gotovo uvijek izražen najjačim intenzitetom: **strah i trepet** '1. velik strah (užas), 2. onaj (ono) što zadaje strah'. Tako je i u glagolskim frazemima: **bojati se (plašiti se i sl.) koga, čega kao <crnog (živog)> vruga** 'jako se bojati *koga, čega*, biti u velikom strahu *od koga, od čega*'; **bojati se (plašiti se i sl.) koga, čega kao vrag tamjana (križa, svete vode)** 'jako se bojati *koga, čega*, biti u velikom strahu *od koga, od čega*' kod kojih je u semantičkom talogu religijska komponenta. Čovjeka koji je stalno u strahu, koji se svega boji, opisuju frazem: **bojati se <i> <svoje> vlastite sjene ili bojati se**

<i> svoje sjene ‘biti veoma plašljiv (strašljiv, bojažljiv), biti pretjerano oprezan (nepovjerljiv), biti velika kukavica’.

U korpusu frazema nalazimo i frazeme koji počivaju na, kad je riječ o strahu, jednoj od temeljnih metonimija – DEFEKACIJA ZA STRAH. Frazemi **napuniti gaće (hlače) <od straha>**, **usrati se <u gaće> od straha** u značenju ‘jako se prestrašiti’, te frazem **pune su gaće (hlače) <od straha> komu** u značenju ‘ustrašen je *tko*, u strahu je *tko*, boji se *tko*’ motivirani su konvencionalnim znanjem o čovjekovim reakcijama u emotivnom stanju straha u kojem je ubrzan metabolizam te se javlja potreba za defekacijom (često nekontroliranom).¹⁸ Iako rječnički neovjeren, u razgovornom je registru često prisutan i frazem **upišati se (upiškiti se) <u gaće> od straha** u značenju ‘jako se prestrašiti’, koji također ukazuje na izvanredno stanje organizma i nekontroliranu reakciju uriniranja u trenucima ekstremnoga straha, što je poduprto metonimijom URINIRANJE ZA STRAH. Navedena se skupina frazema najčešće upotrebljava u kontekstima u kojima je riječ o ekstremnim situacijama, tj. onda kad je riječ o ugroženosti čovjekove slobode i njegova golog života.

4.2.3.3. Fizičko i fiziološko stanje organizma pod utjecajem straha potvrdio je i frazeološki korpus,¹⁹ pa je jedna od najočitijih tjelesnih reakcija organizma u emociji straha uslijed usporene cirkulacije – bljedilo – manifestirana i u hrvatskim frazemima, npr. **probljedjeti od straha** ‘jako se prestrašiti’, **bez kapi (kaplje) krvi** ‘vrlo blijed, koji je probljedio <od straha>’, **blijed kao kreč (kreda, zid)** ‘vrlo blijed /od straha, nelagode, bolesti/’, **blijed kao krpa (platio)** ‘vrlo blijed /od straha, nelagode, bolesti/’, **blijed kao smrt (avet)** ‘vrlo blijed, potpuno bijel u licu /od straha, uzbuđenja, bolesti/’. Navedeni frazemi pridjevna kategorijalnoga značenja, osim uz emociju straha, mogu se povezati i s drugim emotivnim stanjima (stid, nelagoda, uzbuđenje) ili općenito, sa stanjem organizma (bolest).

I nesomatski frazemi koji se odnose na emociju straha ukazuju na poremećaj ili čak gubitak sposobnosti: kretanja (**stati (ostati i sl.) kao ukopan (okamenjen)** ‘zastati, naglo se na mjestu zaustaviti (ukočiti) /od iznenađenja, straha/’), disanja (**ostati/ostajati bez daha** ‘ostati/ostajati zapanjen (u čudu), zapanjiti se, zabezeknuti se, ne moći disati od straha (uzrujanosti, šoka itd.)’), **zastao je (zastaje) dah <od čega> komu**, ‘zaprepastio se *tko*, ostaje zaprepašten

¹⁸ Više o tome vidi u: Bergenholtz (1980), Dobrovol’skij (1997), Stramljič-Breznik (2003: 88–95), Hrnjak (2004: 23–29).

¹⁹ Konceptom straha upravlja veliki broj metonimija koje potpomažu metaforu EMOCIJE SU SILE (Kövecses 2000: 61–86). Tu metaforu Będkowska-Kopczyk (2011: 251) precizira metaforom EMOCIJE SU UNUTARNJE ILI VANJSKE SILE KOJE SU POKRETAČI ČOVJEKOVIH FIZIOLOŠKIH REAKCIJA I DJELOVANJA.

(iznenađen) *tko*, iznenadio se *tko*, zapanjio se *tko*', **steže se (steglo se) grlo komu** 'osjeća neugodnost (nelagodu) *tko*, ne može govoriti od straha (uzbuđenja) *tko*') i govorenja (**držati jezik za zubima** 'šutjeti, suzdržavati se od govorenja /iz opreza, od straha itd./'). Frazemom **doći/dolaziti do daha** 'oporaviti se / oporavljati se od nekog iznenađenja (straha itd.) i ponovo ovladati sobom, doći/dolaziti k sebi' izriče se značenje suprotno prethodnim frazemima jer se osoba nakon pretrpljena straha oporavila i došla u normalno stanje organizma.

Strah se manifestira i kroz osjećaj fizičke slabosti, tj. nemoći zbog fizioloških razloga (slaba cirkulacija krvi u stanju visokoga stresa i uzbuđenosti), što rezultira podrhtavanjem tijela od hladnoće, a potvrđeno je u hrvatskim frazemima: **tresu se gaće <od straha> komu** 'bojati se, biti plašljiv (uplašen), biti kukavica', **drhtati (tresti se) kao list <na vjetru>** 'drhtati od hladnoće (uzbuđenja, straha)', **drhtati (tresti se) kao prut (šiba) <na vodi>** 'jako drhtati, tresti se'.

Znojenje, tj. preznojavanje na temelju konvencionalnoga znanja najčešće povezujemo uz vrućinu jer se funkcijom znojenja regulira tjelesna temperatura (taj znoj ima toplinu kože). Međutim, do znojenja može doći i onda kada su krvne žile u tijelu stisnute, pri čemu koža postaje blijeda i hladna, a znoj koji se izlučuje postaje „leden”. To se događa samo onda kad se ljudsko tijelo iznenađeno nađe u kakvoj opasnosti ili pak u stanju šoka, snažne boli ili straha. *Hladan znoj* fiziološka je pojava koja često prati srčani udar. Takvo se stanje opisuje frazemom **oblio je (oblijeva) <hladan (hladni)> znoj koga** 'uhvatila je (hvata) jeza *koga*, boji se *tko* lošeg ishoda u čemu'.

4.2.4. Gađenje

Gađenje je emocionalna reakcija odbojnosti, a nastaje kao reakcija na podražaje koje doživljavamo kao neugodne i neprihvatljive za unošenje u organizam. U knjizi *The Expression of the Emotions in Man and Animals* Charles Darwin opisao je gađenje kao osjećaj koji se odnosi na nešto izrazito odbojno. On ga je ponajprije doživio u odnosu na osjećaj okusa, a sekundarno u odnosu na sve što uzrokuje sličan osjećaj prema osjetu njuha, dodira ili vida. Za razliku od emocija straha, ljutnje i tuge, emocija gađenja povezana je sa smanjenjem broja otkucaja srca. Gađenje je emocija popraćena karakterističnim, prepoznatljivim izrazom lica – mišići iznad gornje usne podižu se, stvaraju se bore na nosu, a oči se sužavaju. To je veoma često popraćeno i fiziološkim reakcijama poput mučnine i povraćanja. Smatra se da je osjećaj gađenja posljedica evolucijske, biološke adaptacije s funkcijom zaštite i pripreme organizma na izbjegavanje i odbacivanje zaraznih supstancija.

4.2.4.1. Koncept gađenja prisutan je u dvama frazemima somatskoga korpusa. Frazem **diže se (okreće se, prevrće se) želudac komu** <od čega> sa značenjem ‘mučno je *komu od čega*, gadi se *komu što*’ nosi u pozadini sliku čovjeka kojemu je zlo, što se i fizički manifestira njegovim povraćanjem, dok frazem **ne taknuti <ni> <malim> prstom koga, što** sa značenjem ‘1. osjećati gađenje *prema komu, čemu*; 2. ne učiniti ništa nažao *komu*’ pokazuje količinu gadljivosti i sliku čovjeka koji svoje gnušanje nad čim ili kim pokazuje odstojanjem i nedodirivanjem.

Jedini frazem koji upućuje na mikroekspresiju lica pri emociji gađenja jest frazem **napraviti/praviti kiselo lice** sa značenjem ‘pokazati/pokazivati namrgođeno lice (odbojnost) *prema komu, prema čemu*, izraziti/izražavati negodovanje, nerado prihvatiti/prihvaćati *što*, izrazom lica pokazati/pokazivati neslaganje (odbojnost)’.

5. Zaključak

Iako je u ovome radu prvotno tematsko ograničenje bilo opisati primarne emocije (prema Ekmanu) na korpusu hrvatskih somatskih frazema, kompleksnost je teme nužno zahtijevala i uključivanje onih frazema koji u pozadinskoj slici i semantičkom talogu imaju bitne elemente kroz koje se definira koja od emocija. Emocije su podijeljene na pozitivne i negativne, tj. ugodne i neugodne. Pozitivne su emocije sreća i iznenađenje (iako sam učinak iznenađenja može biti pozitivan i negativan), a negativne su intenzivnije i brojnije: tuga, strah, ljutnja i gađenje. Frazemi su raščlanjeni na tri skupine, unutar kojih su i opisani: 1. frazemi sa somatskom sastavnicom u svojem izrazu, 2. frazemi s nesomatskim sastavnicama koji na planu izraza imaju imenicu, odnosno pridjev iz istoga tvorbenog gnijezda, a koji označuju jednu od primarnih emocija (tuga, ljutnja, sreća...) i 3. frazemi s nesomatskim sastavnicama koji u pozadinskoj slici imaju fiziološku reakciju te tjelesne pokazatelje određene emocije, npr. geste, mimiku, mikroekspresiju lica karakterističnu za određenu emociju (osmijeh / smijeh / smijati se, suza/plač/plakati...). S obzirom na iznesenu podjelu korpus je pokazao da se frazemima sa somatskim sastavnicama izražavaju sve primarne emocije. Kad je riječ o nesomatskim sastavnicama s imenicom ili pridjevom iz istoga tvorbenog gnijezda izražene su samo emocije sreće, ljutnje i straha, a kad je riječ o nesomatskim frazemima koji u pozadinskoj slici imaju fiziološku reakciju te tjelesne pokazatelje određene emocije zastupljene su sve emocije osim gađenja. U korpusu promatranih frazema najzastupljenije su negativne emocije (strah, ljutnja i tuga), zatim slijede pozitivne emocije

(iznenađenje i sreća), dok je u hrvatskoj frazeologiji najmanje ostvarena negativna emocija gađenja. Brojčana prevlast frazema u kojima se reflektiraju negativne emocije još jednom ukazuje na dominaciju negativno konotiranih frazema u okviru hrvatskoga frazeološkoga fonda. Od svih promatranih negativnih primarnih emocija strah je i frazeološki najčestotnija emocija što je i psihološki razumljivo jer su sve neugodne emocije, ako se složimo s Darwinom, zapravo odraz naše evolucijske prošlosti – uočavanje opasnosti i reakcija na negativne podražaje izravno su povezani s preživljavanjem.

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi liber. Zagreb.
- ARNOLD, MAGDA B. 1960. *Emotion and personality*. Columbia University Press. New York.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, AGNIESZKA. 2011. Emotions as causes of human behavior in Polish and Slovene. *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework* (eds. Marcin Grygiel, Laura A. Janda) Peter Lang. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien. 251–270.
- BERGENHOLTZ, HENNING. 1980. *Das Wortfeld Angst: eine lexikographische Untersuchung mit Vorschlägen für ein großes interdisziplinäres Wörterbuch der deutschen Sprache*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- BIRTIĆ, MATEA i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. Zagreb.
- BRAJŠA-ŽGANEC, ANDREJA; SLUNJSKI, EDITA. 2007. Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnoga ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 16/3. Zagreb. 477–496.
- DARWIN, CHARLES. 1872. *The expression of the emotions in man and animals*. John Murray. London.
- DING, FANGFANG. 2012. The Interaction between Metaphor and Metonymy in Emotion Category. *Theory and Practice in Language Studies* 2/11. Academy Publication. 2384–2397.
- DOBROVOL'SKIJ, DMITRIJ. 1997. *Idiome im mentalen Lexicon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung*. Wissenschaftlicher Verlag Trier. Trier.
- DRAGIĆEVIĆ, RAJNA. 2010. *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. Beograd.
- DUDEN. 2002. *Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Band 11. Dudenverlag. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich.

- EKMAN, PAUL. 1970. Universal facial expressions of emotions. *California Mental Health Digest* 8/7. Department of Mental Hygiene, Bureau of Research. Sacramento, California. 151–158.
- EKMAN, PAUL; FRIESEN, WALLACE V. 1971. Constants across Cultures in the Face and Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology* 17/2. American Psychological Association. 124–139.
- EKMAN, PAUL. 1972. Universals and Cultural Differences in Facial Expression of Emotion. Ur. J. Cole. *Nebraska Symposium on Motivation*. University of Nebraska Press. Lincoln, Nebraska. 207–283.
- EKMAN, PAUL; FRIESEN, WALLACE V. 1975. *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Prentice-Hall. Englewood Cliffs, New Jersey.
- EKMAN, PAUL; FRIESEN, WALLACE V. 1976. *Pictures of Facial Affect*. Consulting Psychologists Press. Palo Alto.
- EKMAN, PAUL; FRIESEN, WALLACE V.; ELLSWORTH, PHOEBE C. 1982. What emotion categories or dimensions can observers judge from facial behavior? Ur. P. Ekman. *Emotion in the human face*. Cambridge University Press. New York. 39–55.
- EKMAN, PAUL; FRIESEN, WALLACE V. 1986. A new pan-cultural facial expression of emotion. *Motivation and Emotion* 10/2. Springer. 159–168.
- FINK, ŽELJKA. 1993. O jednom tipu frazeoloških varijanti (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama). *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologijodržanog 11. – 13. X. 1989. u Zagrebu*. Ur. Filipović, Rudolf; Finka, Božidar; Tafra, Branka. Razred za filološke znanosti HAZU. Zagreb. 65–70.
- FINK ARSOVSKI, ŽELJKA; KOVAČEVIĆ, BARBARA; HRNJAK, ANITA. 2010. *Bibliografija hrvatske frazeologije + CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima*. Knjigra. Zagreb.
- FRIJDA, NICO. H. 1986. *The emotions*. Cambridge University Press. New York.
- GRAY, JEFFERY A. 1985. The whole and its parts: Behaviour, the brain, cognition and emotion. *Bulletin of the British Psychological Society* 38. British Psychological Society. London. 99–112.
- HRNJAK, ANITA. 2004. Koncept *straha* u hrvatskoj frazeologiji. *Riječ: časopis za slavensku filologiju* 10/1. Hrvatsko filološko društvo Rijeka. Rijeka. 23–29.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2003. Gl. ur. Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. Novi liber. Zagreb.
- IZARD, CARROLL E. 1977. *Human emotions*. Plenum Press. New York.
- JACK, RACHEL E.; GARROD, OLIVER G. B.; SCHYNS, PHILIPPE G. 2014. Dynamic Facial Expressions of Emotion Transmit an Evolving Hierarchy of Signals over Time. *Current Biology* 24/2. Cambridge. 187–192.

- JAMES, WILLIAM. 1884. What is an Emotion? *Mind* 9/34. Oxford University Press. 188–205.
- KAPETANOVIĆ, AMIR. 2013. Searching for hidden ancient containers in the Old Croatian language: the body and emotions as containers. *Suvremena lingvistika* 76. 127–143.
- KOVAČEVIĆ, BARBARA. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- KOVAČEVIĆ, BARBARA; RAMADANOVIĆ, ERMINA. 2016. Lijevo – desno, ispred – iza i gore – dolje u hrvatskoj frazeologiji. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ur. Kržišnik, Erika; Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Ljubljana. 53–73.
- KÖVECSES, ZOLTÁN. 2000. *Metaphor and Emotions: Emotions, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press.
- KÖVECSES, ZOLTÁN. 2011. The conceptualization of Life and Happiness. *Journal of Humanities Therapy* 2. Kangwon National University. Korea. 19–53.
- LAKOFF, GEORGE. 1987. *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about mind*. University of Chicago Press. Chicago and London.
- LAKOFF, GEORGE; JOHNSON, MARK. 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- MATEŠIĆ, JOSIP. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- MCDUGALL, WILLIAM. 1926. *An introduction to social psychology*. Luce. Boston.
- MENAC, ANTICA; FINK-ARSOVSKI, ŽELJKA; VENTURIN, RADOMIR. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Naklada Ljevak. Zagreb.
- MENAC, ANTICA; FINK-ARSOVSKI, ŽELJKA; VENTURIN, RADOMIR. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Naklada Ljevak. Zagreb.
- MOWRER, ORVAL H. 1960. *Learning theory and behavior*. Wiley. New York.
- OATLEY, KEITH; JOHNSON-LAIRD, PHILIP N. 1987. Towards a cognitive theory of emotions. *Cognition & Emotion* 1. Taylor & Francis. 29–50.
- ORTONY, ANDREW; TURNER, TERENCE J. 1990. What's basic about basic emotions? *Psychological Review* 97/3. American Psychological Association. 315–331.
- PANKSEPP, JAAK. 1982. Toward a general psychobiological theory of emotions. *The Behavioral and Brain Sciences* 5. Cambridge University Press. 407–467.
- PARROTT, WILLIAM G. 2001. *Emotions in Social Psychology*. Psychology Press. Philadelphia.

- PLUTCHIK, ROBERT. 1980. A general psychoevolutionary theory of emotion. Ur. Plutchik, R.; Kellerman, H. *Emotion: Theory, research, and experience I. Theories of emotion*. Academic. New York. 3–33.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Gl. ur. Jure Šonje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža” – Školska knjiga. Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII. 1880. – 1976. JAZU. Zagreb. (= AR)
- SHAVER, PHILLIP; SCHWARTZ, JUDITH; KIRSON, DONALD; O’CONNOR, CARY. 1987. Emotional Knowledge: Further Exploration of a Prototype Approach. *Journal of Personality and Social Psychology* 52/6. American Psychological Association. 1061–1086.
- STRAMLJIČ-BREZNIK, IRENA. 2003. Izražavanje strahu v frazemih (slovensko-nemški kontrastivni vidik). *Riječ: časopis za slavensku filologiju* 9/1. Hrvatsko filološko društvo Rijeka. Rijeka. 88–95.
- TOMKINS, SILVAN S. 1984. Affect theory. Ur. Scherer, K. R.; Ekman, P. *Approaches to emotion*. Hillsdale. New Jersey. 163–195.
- VERAJA, MARINA. 2014. *Unapređenje metode za istraživanje korisničkog iskustva*. Diplomski rad. Grafički fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- WATSON, JOHN B. 1930. *Behaviorism*. University of Chicago Press. Chicago.
- WEINER, BERNARD; GRAHAM, SANDRA 1984. An attributional approach to emotional development. Ur. Izard, C. E.; Kagan, J.; Zajonc, R. B. *Emotions, cognition, and behavior*. Cambridge University Press. New York. 167–191.

Basic emotions in Croatian phraseology

Abstract

Emotions are psychological experiences which, in contrast to the real perception, expressing man’s relationship with the world around him or subjective state usually accompanied by physiological changes that encourages people to react. That emotions are important for the human race shows and centuries dealing with the psychological phenomenon (Darwin, 1872), which resulted in a variety of theories to this day have not agreed on a list of basic emotions. The event emotion always been associated with a physical reaction which is reflected in the non-verbal communication and that is the basis for the emergence of a large number of phrases. In this study, on the basis of the Croatian corpus of idioms (with special reference to Croatian somatic idioms), we will explore the emotions that occur in Croatian phraseology, i.e., which expressions have emo-

tional motivation. To classify the phrases to express human emotions we started from the Ekman model (1970) which contains six basic, innate and universal human emotions (happiness, sadness, anger, fear, surprise and disgust). The phraseological analysis will be on the one hand based on idioms in which the emotion is a component of idiom (*ljut (bijesan) kao ris (pas), srce je stalo komu <od straha>*) and on the other hand on the idioms from which we read the emotions on their semantic aspect (*srce je sišlo (silazi) u pete komu, srce se steže (steglo, stislo) komu*).

Ključne riječi: primarne emocije, frazeologija, somatski frazemi, hrvatski jezik
Keywords: basic emotions, phraseology, somatic idioms, Croatian language

